

Újabbkori magyar irodalmunkat szorongás hívta életre.

„Valljuk meg, hogy nagyon megszűkülünk a magyarságba, melynek ugyan bőségébe soha nem voltunk – írta Bessenyei 1778-ban. – Csudálkozom nagy nemzetünkön, hogy ő, ki különben minden tulajdonainak fenntartásában oly nemes, nagy és állhatatos indulattal viselkedik, a maga anyanyelvét felejtani láttatik...”

Ehhez az önkínzó felismeréshez egy másik – még rémitőbb – tapasztalat járult. Kisfaludy Sándor írja, hogy 1792-ben, Erdély felé utaztában, a két testvérhon határán megállván sokáig nézte az eléje táruló tájat, a „setét erdőkkel bodrozott” hegyeket, völgyeket, melyek mint „nagy setétkék hullámokat hányó tenger” húzódtak a messzeségbe. „Szívem is hullámozni kezdett erőszakos érzelmeiben, és szorongásomban – (íme a kulcsszó) – szorongásomban a határon lefeküdtem... Sűrűn omlottak megindult könnyeim... végre fuvarosom, elúnván a várakozást, felkiáltott: Úrfi! menjünk, mert elkésünk. Setét lesz. Az oláhok hamisak.” Nyíres nevű faluban szálltak meg. „Erdélynek, hol magyarokat véltem lelni – írja a dunántúli úrfi – mindjárt első helységében egy lelket sem találtam, ki magyarul értett volna. Mind oláhok lakják... Általában, végigutazván most Magyarországot, és öszve hasonlításom után több tótot, svábot, oláhot, németet találván, mint tiszta magyart, s ugyanezt találván Erdélyben is, eljajdultam: Vége, gondolám, a magyar nemzetnek!... S ezen szívemet szagató órámban eltökéltem magamban, hogy szívem véreből, hazafiúi érzelmimből, mint a selyembogár gyomrából, egy fonalat fonok, melynél fogva veszni indult magyar nemzetiségünket magyar nyelv, érzés és írás által, ha csak kevés idővel is, tovább életben tartsam. Magyarul fogok írni...”

A szorongás kihívására (Toynbee-adta értelmében használva a szót) meglepő egységesen válaszolt a szellemi elit, vagyis amit elitként számon tart az utókor, kirekesztvén belőle, akármilyen műveltek voltak, a hazaárulókat. A válasz hazafias buzgalom és tervkovácsolás volt. A nemzeti irodalmat, mely majd a romantika korában teljeseedik ki, megelőzte a nemzeti irodalmi programok korszaka.

Bessenyei volt az első: *Magyarság* című röpirata, melynek epochális kezdőszavait már idéztem. Első nálunk, de nem európai előzmények nélkül. A 16. században Sperone Speroni, Du Bellay, Philip Sidney adtak ki röpiratokat az anyanyelv irodalmi joga és méltósága védelmében. Bessenyei ezeket nem ismerte, mégis hasonlóképpen érvelt. Sokan azt mondják, magyarul nem lehet „jól írni, okoskodni, mivel sem ereje, sem elégsége nincsen a nyelvnek, melyekkel a tudományok szépségeket és mélységeket elő lehetne adni”. Bessenyei szerint ez dőre vélekedés, olyan mintha „mondaná egy nagy hegynek, mely aranykővel tele volna, hogy semmit nem ér, mivel nincs bánya s bányász benne. Mit tehet arról a drága hegy, ha kincseit belőle nem szedik; mit tehet róla a magyar nyelv is, ha fiai őtet sem ékesíteni, sem nagyítani nem akarják.”

Eddig a kitaposott európai út: *défense* és *illustration* (Du Bellay szavaival) – védelmezés, ékesítés. Bessenyei programja azonban sokkal több ennél: nem korlátozódik az irodalomra, felöleli az egész művelődést, az egész nemzeti életet, annak minden osztályát s tevékenységét. Régebben főrangúak loptak el órákat harctól, vadászattól, hogy az irodalomba ártsák magukat; most, Bessenyei személyében először, egy hivatásos író ártja magát a nemzetgazdaságra és a politikára: „Azt mondják a politikusok, hogy az ország boldogsága a népnek sokaságától függ. De mit használ az a sok, ha vagy mind szegény, vagy nagyobb része tudat-

lan? A szegénység és a tudatlanság egy húron pendül.” „...arrul kell elmélkedni, mi módon legyen egy nemzet bölcs és gazdag. Van-e nagy tudományokra útja? Virágzik-e benne minden kézimesterség; és talált-e oly részeket, melyeken terméseit, kelletti felett való vagyonait a szomszéd nemzeteknél eladván, kincsét kebelében szaporíthassa...”

Ország boldogsága, kézimesterség, kereskedelem: ezek a nem éppen irodalmias szavak s a bennük rejlő gondolat és szándék adják Bessenyei nyelvi és irodalmi programjának megkülönböztető színét az európai képben, ezek határozzák meg nemzeti sajátosságát.

S ami Bessenyei írásaiban még csak néhány eldugott mondat, az követőinél felerősödik. Decsy Sámuel, a *Pannóniai fénix* írója, 1790-ben nyelvvédő fejtegetései közé egész fejezeteket iktat a kereskedelemről; Kármán József 1794-ben, *A nemzet csinosodása* lapjain leszögezi, hogy a műzsák hazai szállásfoglalása nem lehetséges, míg „a mindennapi kenyér, a házi szűkség, a háznép élelve egynéhány kvadrátölnyi földből pótoltatik”; idősb Teleki László, aki 1806-ban *Buzgó esdeklések* címmel nyelvi és irodalmi reformgondolatait adja elő, megint nagy figyelmet szentel a kereskedésnek és – ami új – az utazások hasznának, sőt az államformák kérdésének is; Magda Pál, egyrészt nyelvművelő értekezések, egyrészt egy nagy statisztikai mű szerzője, 1819-ben firtatni kezdi elmaradottságunk feudális okát: „Ahol kevés embernek kezében vannak a világnak javai, ott a többségnek koldusnak kell lenni”, mert a terhes robotok „kevés időt hagynak a parasztnak az ő földeinek jobbitására”, előrehaladásunk legfőbb akadálya tehát, hogy „a földművelő parasztnak és polgárnak örökös földje s birtoka (proprietása) nincs”.

Innét már csak egy lépés Széchenyi programjáié. Ez már eredendően közgazdasági fogantatású és politikai jellegű, de egyrészt nem jöhetett volna létre a korábbi nyelvi és irodalmi programok nélkül, melyek mind inkább feltöltődtek ökonómiai és politikai gondolatokkal, másrészt Széchenyi nemzeti programot fogalmazott, ő sem kerülhette meg tehát a nyelv kérdését és a *Világban*, e politikai műben részletesen kifejtette nézeteit a nyelvújításról. Széchenyi programja éppúgy nyelvi, közgazdasági és társadalmi reformgondolatok vegyülete, mint elődeié, csak miközben az ősnemző Bessenyeitől mind előbbre haladtunk rövid szemlénkben, láthattuk, miként hódít magának egyre nagyobb teret a társadalmi és nemzetgazdasági gondolkodás, hogy Széchenyiné elnyerje végre primátusát.

De miért nem beszélek valahára romantikus irodalmunkról? – kérdezhetik tőlem. Folyvást arról beszélek. Arról a közös nemzeti étoszról, azokról a közös gondolkodásformákról, melyek elválaszthatatlanul összefűzik a felvilágosodás és a romantika korát. Semmit sem értünk meg nemzeti romantikánkból, ha keletkezését pusztán az ízlés változásának, új divateszméknek, nemzetközi áramlatok hullámverésének tulajdonítjuk. Sokat emlegetik a romantika romkultuszát. Volney könyvének a címe is: *Les Ruines*, és a sor végén majd Renan elmélkedik az Akropolisz romjainál. A mi romantikus irodalmunk is tele van romokkal: a regés Csobánc, két szomszédvár, Husztnak romvára, Salgóvár, mely „mint egy óriás, ki az egekre nyújtja vakmerő kezét, hogy onnan csillagot raboljon”; a félig még gyermek Petőfi listát készít a hazai várromokról. Eleget tettünk tehát a romantika egyik követelményének, megénekeljük romjainkat. De 1792-ben még híre sincs nálunk a romantikának, Kisfaludy Sándor mégis ekkori élményéről írja: „Vége, gondolám, a magyar nemzetnek, mely már csak úgy áll fenn, mint egy hajdan erős, felséges várnak most az idővész által naponként fogyton fogyva düledező, hulló s végre egészen eltűnő romladéka!” A rom, kordivatoktól függetlenül, mint a veszélyeztetett nemzeti lét metaforája jelenik meg irodalmunkban. Ez a kép bukkan fel újra és újra, ugyanazzal az érzelmi töltéssel, Kölcseynél, az *Andalgásokban*: „Itten vérző honunk vidékin Nyögő szél érvén kebliehez, Pusztúlt váraknak omladékain A Múzsza búsan tévedez.”; a *Rákos nimfájához* című versben: „De néked élni kell, ó hon, S örökre mint tavasz virúlni, Ah, mert omladékidon Reszketve fognék szét-

omolni, Hazám, hazám!"; a *Hymnus* „Vár állott, most kőhalom” sorában; a *Zrínyi dala* „omladék” szavában; a huszti várról írt epigramma „düledékei”-ben, honnét „sír szele kél”, és „rémalak” int felénk; a *Nemzeti hagyományok* ősi várfalaiban, „melyeket a gondatlan unoka le hagyott omlani, s köveiből falujában korcsmát rakatott...”

Ennek az egyetlen képnek – és hány ilyen van! – a stafétamozgása, mely évtizedeken és stílusokon ível át, többet mond felvilágosodás- és reformkori irodalmunk egységes benső lényegéről, mint bármilyen címkézés vagy osztályozás. És kijelöli égtáját is. A mi nemzeti romjaink párját nem a nyugati irodalomban találjuk meg, hanem a román költőnél, Vasile Cîrlova versében (Tîrgoviște romjai, 1830):

Ó gyászos omladékok! Dicső emlékek!...

Míg járnom kell e földet, légy otthonom, te szent rom;
Hadd jöjjenek el reményért s hadd sírjak itt e hanton,
Melyet lábbal tapodni a zsarnok maga sem mer,
Elborzad s menekül már, szívében félelemmel!

(Kálnoky László fordítása)

Angol vagy francia kollégáink nem használják a „nemzeti romantika” elnevezést. Irodalmuk persze nemzeti: mert angolok vagy franciák írták, franciául, angolul. A mi irodalmunk, a mi romantikánk szomorú kiváltsága, hogy sajátképpen is megilleti a „nemzeti” jelző. Mert a mi nyelvünkön írta – immár fényes irodalmi sikerek után, de meg-megújuló szorongattatásainak közepette – Vörösmarty a *Szózat* nemzethalál-vízióját. Kölcsey a *Zrínyi második énekét*.

Nemzeti irodalmunk kezdőkorának paradoxona, hogy tarka nemzetközi képet mutat. Bessenyei és kortársai nem ismerték eléggé a hazai régiséget: Markalf, Árgirus, álmokönyv, bibliamagyarázat: ennyi a magyar irodalom – mondták ajkbiggyesztve, és külföldi példákhoz igazodtak. Törekvéseiket nem autochton ihlet, hanem a hiányok felismerése mozgatta. Buzgalmuk egyetlen nagy erőfeszítéssel és naivul igyekezett pótolni a hiányokat. Nincs Cicerónk, Racine-unk, Pope-unk, Gessnerünk? Le kell fordítani őket. Irodalmunk újjászületésének kora a tömeges fordítások és átdolgozások évadja. Görögök, latinok, Corneille, Milton, Marmontel, Metastasio, Young, Wieland, Blumauer: mindenki fordítóra talált; Voltaire műveinek öten-hatan is nekirugaszkodtak. Meg akarták honosítani az egész világirodalmat, s ehhez többnyire elégnék vélték az idegen helyszínt s neveket magyarral fölcserélni. Harpagonból Zsugori uram, Lear királyból Szabolcs vezér lett. Hiába hangzott el Kármán intő szava, hogy ideje volna már eredeti műveket írni, nemigen figyeltek reá. Kazinczy is a fordításait adta ki munkái kilenc kötetében, többre tartotta őket a *Pályám emlékezeténél*. Kiket fordított? Tarka lista: Marmontel, Herder, Gessner, Sterne, Goethe, Ossian, Wieland, Lessing, Shakespeare, La Rochefoucauld, Cicero, Molière, Sallustius. Nem szellemi vegyrokonság szabta meg fordítóink választását; próbát akartak tenni minden hiányzó stílusnemben. Minden stílus jó, csak legyen. Az írók vitáiban nem stílusok csaptak össze; technikai kérdéseken vitatkoztak, szócsináláson, helyesíráson, verstanon; meg elsőbbségeken: ki írt előbb hexametert, ki kezdte előbb fordítani Homért?

Megkéstünk. Minden egyszerre árad be Európából, s egyszerre hagy nyomot még az eredeti műveken is. A stílus szerint osztályozók kétségbe eshetnek. Baróti Szabó Dávid antik mértéket s ideálokat követ, de hódolva dicséri Gvadányi parlagi modorát. Berzsenyi antik idomú verseit mintha nem ugyanaz a költő írta volna, mint hangsúlyos ritmusait. Csokonai költészete a legkülönfélébb stíluselemek gyűjtőmedencéje. Pintér Jenő szerint hatott rá

Blumauer, Bürger, Denis, Eschenburg, Gessner, Gleim, Herder, Hölty, Kleist, Kotzebue, Matthison, Salis, Schikaneder, Sulzer, Wieland, Zachariae, Baillet, Bayle, Berquin, Boileau, Chapelain, Colardeau, Delille, Dorat, Gail, Gresset, La Harpe, Marmontel, Ménage, Molière, Parny, Pezay, Piron, Rousseau, Voltaire, Ariosto, Baldi, Chiabrera, Goldoni, Guarini, Lemene, Loredano, Maffei, Marini, Menzini, Metastasio, Petrarca, Roberti, Rolli, Tasso, Tassoni, Zappi, Zuccolo, Hervey, Milton, Young, Holberg, Anakreon és Horatius. Ez a felsorolás persze inkább Pintér Jenőre, mint Csokonaira jellemző, de annyi bizonyos, hogy a kezdet költői nem egy vagy más stílusra esküdtek föl, hanem a nemzeti irodalom megteremtésének közös ügyére.

A stílári káoszban mindamellett mutatkozik valamelyes rend, sőt tervszerűség. Összebe-
szélés nélkül is szétosztják a feladatokat, műfajok szerint. Bessenyei drámákat ír, aligha belső kényszerből, hanem mert hiányzik a magyar drámairodalom. Nincs verses aesopusi mesénk, majd csinál Péczeli. Nincs magyar Petrarca, előáll Himfy. Hiányzik a szonett, Töltényi Szaniszló egész kötetnyit fabrikál. Minden művelt nációnak van nemzeti eposza, kell nekünk is, a honfoglalásról. Csokonai kezdi el írni, több nemzedék próbálkozik vele, végül Vörösmarty teljesíti be a nemzet óhaját. A *Zalán futását* kevesen olvasták, de mindenki megkönnyebbült: immár nincs hiány a műfaji hierarchia csúcsán sem, irodalmunk színképe teljessé vált. Amit megterveztek az ősök: elvégeztetett.

De nem volt-e korai az öröm? 1825 a *Zalán futásának* éve; a következő évben Kölcsey megírja a *Nemzeti hagyományok*at, s benne szigorú, de jogos kritikát nem az elődök naivul racionalista buzgalmáról és eredményeiről. Buzgólkodtunk, fordítottunk, meghonosítottunk minden műfajt, magunkévá tettük a világirodalom minden vívmányát, de nem veszítettük-e el közben önmagunkat? „Való, hogy Bessenyei is magyarokat tüntet fel, de ki fogja azokat az ő munkáiban magyaroknak ismerni? Nem francia mindennapi emberkék-e ezek, kiket ő Áttiláknak, Budáknak, Hunyadiaknak s az ég tudja még kinek nevez? Nemcsak a magyar régiség saját színét nem leljük azokon, de a Bessenyei korának nemzeti vonásait is hiába fogjuk rajtok keresni. Bessenyei nem vala lélek nélkül; s az, hogy ő így eltévedhetett, bizonyítja, mely nem könnyű legyen idegen poézis világából saját nemzeti világunkba visszaléphetni.”

Amikor e szavakat leírta, Kölcsey már visszalépett: miután évekig „a parasztdal tónját” tanulmányozta, végül egy népdal, a „Megismerni a kanászt” ritmusában költötte meg *Hymnusát*.

Látszólag egyszerű a recept: tanulj meg Európától minden megtanulhatót, de meríts a nemzeti életből, mártózz meg a nép Jordán-vizében. Irodalmunk azonban, szerencsére, nem érte be ezzel a túlkönnyű recepttel. Már Kölcsey hozzáfűzte: az lesz az igazi nemzeti irodalom, melyben a hazafiság az „emberiség érzelmé”-vel ölelkezik; Erdélyi János a népdalokat a „tisztán emberi” kinyomatának mondotta; Petőfi nemcsak a *Megy a juhászt* írta meg, hanem az *Apostolt* is. Nemzeti romantikánk újabb paradoxona: legnagyobb művei, melyek – éppen nemzeti jellegük kiteljesedése által – joggal igényelhetnek világirodalmi rangot, nem kötődnek hazai színterekhez: a *Csongor és Tünde* cselekménye a regék tájain játszódik, *A karthausi* Franciaországban, *Az Apostol* meghatározatlan helyen, *Az ember tragédiájáé* mindenütt, csak nem nálunk.

Szereplők az emberiség általános típusalakjai. Sorukat Kölcsey indítja el, megismételhetetlen fénnel ragyogó esszéjében, a *Mohácsban*. Itt mint kalmár, katona és tudós jelennek meg; ők vándorolnak Kalmár, Fejedelem és Tudós nevezet alatt a *Csongor és Tündében*; bölcs, bajnok és művész képében *A karthausi szerzőjét* késztetik elmélkedésre; végül mint gyáros, katona és tudós ők hullanak sírba *Az ember tragédiája* londoni színeinek haláltáncában. Mily különös stafétamozgása ismét egy motívumnak!

Giuseppe Pecchio, aki jó százötven évvel ezelőtt elsőként kezdett el gondolkodni irodalomszociológiai kérdéseken, a remekműveket kollektív munkáknak tartotta. A *Gerusalemme liberata* nem csupán Tasso lángelméjének alkotása; versformáját Boccaccio és más olasz poéták dolgozták ki, hasonlatai Vergilius, Ovidius, Lucanus hímes mezejéről valók, Armida kertjének leírásához Ariosto adott ötletet. És maga a nyelv, az édes, anyai olasz nyelv! Hány kéz, hány költő fáradozása, ihlete, nappala, éjszakája formálta, míg Tasso rálehelhette az utólérhetetlen báj és zengzetesség zománcát!

Nemzeti romantikánk remekeinek is vannak csendes társszerzői: Bessenyei és Kazinczy nemzedéke. Az ő szorongásuk kiáltása töri meg – mint Zrínyi Áfiumában a király fiáé – a veszélyes csendet. Nélkülük Vörösmarty nem szórhatja elének krózsusi kézzel a nyelv kincseit, Petőfi lantjának hangját nem zengik vissza az időnek bércei, a századok, Madách nem írhatja meg az emberiség magyar költeményét; egyáltalán: nélkülük, programjaik, megtervezett álmaik és aprószerű első lépéseik nélkül nem újlhatott volna meg az egész nemzeti lét. „Mert semmi sem esik e világon – mondotta Kölcsey, épp Kazinczyról szólván – semmi sem esik e világon ok és egybefüggés nélkül; ami történik ma, annak magvai század előtt, s talán senkitől sem sejtve, hintettek el... Homályban él és munkál az író, s egykorú által kicsinyiségekkel bajlódónak tartatik, mert idejét idegen szavak magyarrá tételével, régiek keresgélésével s több ily paránysággal vesztegeti... Tisztán csak a maradék fogja láthatni: miként nyert az egész nemzet szó által ideát, idea által tettet s tett által jötevő, egyetemi változásokat...” Az úttörőknek rendszerint Mózes szerepe jut: fölhágnak ugyan a Nebo hegyére, de az ígélet földjét csak messziről pillanthatják meg. Sorsuk – Kölcsey szavával – „borzasztólag szép”.

Sándor Lukácsy: Nationale Romantik oder Literatur nach Entwurf

Die Historiker der grossen europäischen Literaturen gebrauchen den Ausdruck „nationale Romantik“ nicht; das Attribut „national“ hat nur in Bezug auf die ungarische Literatur (oder die Literatur anderer kleiner Nationen) einen Sinn: nur dort also, wo die Kontinuität des nationalen Daseins gestört und zuweilen gefährdet wurde. In solchen Fällen sah sich die Literatur mit eigenartigen Aufgaben konfrontiert: sie musste die Aufgabe auf sich nehmen, an der Erhaltung oder an der Wiedergeburt der Nation mitzuwirken.

Die zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts war in der ungarischen Literatur eine Epoche des Neubeginns. Den Ansporn gaben das Bewusstsein der Gefahr des nationalen Daseins und der Rückständigkeit der Bildung. Auf diese historische Herausforderung reagierten die Schriftsteller mit *Programmen*. Diese bildeten einen organischen Bestandteil der Konzeption der Erhebung der Nation, die Ziele der Spracherneuerung und des literarischen Aufschwungs waren mit gesellschaftlichen und ökonomischen Reformentwürfen verflochten. Unter westeuropäischen Verhältnissen wäre es unvorstellbar: Schriftsteller setzten sich für die Förderung von Industrie und Handel ein, Politiker diskutierten über Fragen der Sprache.

Die romantische ungarische Literatur baute auf die Zukunftsvorstellungen der Aufklärung, erfüllte deren Wünsche und übernahm das nationale Ethos von den Vorläufern des 18. Jahrhunderts. Die gemeinsamen Themen und Motive der Romantik wurden hier eigenartig abgefärbt; der Ruinenkult erscheint in der ungarischen Lyrik als Symbol der unglücklichen Geschichte, als Ausdruck der nationalen Ängste.

Es ist ein Paradoxon der literarischen Reform, dass sie die nationalen Ziele durch genaue Verfolgung der entwickelteren Literaturen zu erreichen suchte. Die fehlenden Gattungen wurden nach ausländischen Vorbildern orientiert gleichsam in planmässiger Arbeitsteilung und als kollektives Unternehmen neu geschaffen bzw. eingebürgert. Dies gipfelte im Jahr 1825 mit der Veröffentlichung von Mihály Vörösmarty's Epos über die ungarische Landnahme, *Zaláns Flucht*.

Im folgenden Jahr formulierte Ferenc Kölcsey auf die Zeit der Pläne, der Imitationen und der Schliessung der Lücken zurückblickend neue Kriterien des nationalen Charakters der Literatur: er forderte einen Patriotismus, der sich in Taten und Charakter manifestieren sollte. Ohne die Zukunftsvorstellungen und die Anstrengungen der Bahnbrecher und Vorgänger wäre man aber – so betonte es Kölcsey selbst – nie so weit gekommen, dieses neue Ideal auszusprechen.

